

TÜRKÇEDE K- > G- VE T- > D-
TONLULAŞMASI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
THOUGHTS ON K-> G- AND T-> D-
SONORISATION IN TURKISH

ÜMİT HUNUTLU

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
*Assist. Prof. Dr. Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Art and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature*

umit.hunutlu@erdogan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1410-1203>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-63, Eylül-September 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 14.05.2018

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 04.07.2018

Sayfa-*Pages* : 161-186

 <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat3934>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaecd>

This article was checked by

 iThenticate®

**TÜRKÇEDE K- > G- VE T- > D-
TONLULAŞMASI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER**
THOUGHTS ON K-> G- AND T-> D-
SONORISATION IN TURKISH
ÜMİT HUNUTLU

Öz

Oğuz Türkçesinde ön seste /K-/ ve /T-/ taşıyan kelimelerin sadece bir bölümünün tonlulaşma sebebi bugüne kadar açıklanamamıştır. Bir kısım araştırmacı bunu yazı dilindeki kelime kalıplaşmalarına bağlamakta, bir kısmı ise lehçeler ve diller arası tesirle açıklamaktadır.

Bugün Türkiye Türkçesinde kelime başlarındaki bazı ince sıradan /k-/ sesleri tonlulaşarak /g-/ sesine dönüşmüştür: Kirü > girü, kel- > gel-, köñül > gönül, ked- > gey- vb. Bazı Türkçe kelimelerde ise ön seste /k / korunmuştur: kes-, küs-, kişne-, kekeme, köprü, kirpi... Azeri ve Türkmen Türkçesinde kelime başı tonlulaşma hadisesi daha istikrarlı gerçekleşmiş ve kelime başı /k- / > /g- / değişimi de yaygınlık kazanmıştır: ğara, ğış, ğuş...

Oğuz Türkçesinde, ön seste /T-/ > /D-/ tonlulaşmasını kesin kurallara bağlamak /K-/ > /G / tonlulaşmasını açıklamaktan çok daha zordur. Çünkü Oğuz Türkçesinde genellikle /t-/ ünsüzü tonlulaşma eğilimi gösterse de; tal > dal, tamar > damar, tağ > dağ vb. kelimelerde /t-/ ünsüzü de tonlulaşmaktadır.

Bu makalede, Oğuz Türkçesinde, Türkçe kelimelerdeki ön seste tonlulaşmanın sebepleri ortaya konmuştur. Kelime başında tonlulaşmaya uğrayan veya Eski Türkçedeki kullanımını devam ettiren kelimeler tespit edilerek ön seste tonlulaşmaya aykırılık gösteren kelimelerin nitelikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ön seste tonlulaşma, birincil uzun ünlüler, Oğuz Türkçesi.

Abstract

The reason for the toning of only one part of the words bearing the frontal / K- / and / T- / in the Oghuz Turkic has not been explained till this day. Some researchers refer to this in the form of words in the writing language, and some of them explain the influence between dialects and languages.

Today in Turkish in Turkey, some front / k / sound at the beginning of the word turn into / g- / voice by toning: Kirü > girü, kel- > gel-, köñül > gönül, ked- > gey - etc. In some Turkish words, the voice at the frontal point is preserved: kes-, küs-, kişne-, kekeme, köprü, kirpi... In the Azerbaijani and Turkmen Turkic, the word head tonality event has become more stable and the word head / k- / > / g- / exchange has also become widespread: ğara, ğış, ğuş...

In Oghuz Turkic, it is far more difficult to explain the frontal / T- / > / D- / sonorisation with the strict rules than explaining / k- / > / g- / tonalization. because in oghuz turkic, the consonant / t- / has a tendency to increase the tonality. In the words like tal > dal, tamar > damar, tağ > dağ / t- / consonant gets thicker.

In this article, the reasons for the tonalization of the frontal voice in Turkish words in Oghuz Turkic have been revealed. The qualities of the words which were found to be tinted at the beginning of the word or those which continued to be used in the Old Turkic were determined and the ones which were contradictory to the tonalization were stated.

Key Words: Frontal tonalization, primary front vowels, Oghuz Turkic.

Giriş

Türk dilinde kelime başı tonlulaşma hadisesi, Oğuz Türkçesine özgüdür. Diğer lehçelerde örnekleri sınırlı sayıdadır. Oğuz Türkçesine özgü bu ses hadisesinin Oğuz Türkçesinin başlangıcından beri var olup olmadığı tartışmalıdır. Yazılı kaynakları takip ederek bu hususta görüş bildirmek şimdilik mümkün değildir. 13. yüzyılda yazı dili hüviyeti kazanan Oğuz Türkçesinin ilk eserlerinde kelime başı tonlulaşma hadisesine rastlanmıştır. Ancak bu dönemde ortaya çıkan *karışık dilli eserlerin* hususiyetleri, Oğuz Türkçesinin kendine özgü niteliklerinin ortaya çıkış zamanı hakkında araştırmacıları fikir ayrılığına düşürmüştür. *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izati'l-Halâik* gibi karışık dilli eserlerin nitelikleri Oğuz Türkçesinin ses ve şekil özellikleri hakkında iki farklı görüş doğurmuştur:

1. Oğuz Türkçesinin yazı dili olarak Karahanlı Türkçesinden Eski Anadolu Türkçesine bir geçiş dönemi yaşadığı ve zamanla kendi ses özelliklerini kazandığı düşüncesi (Korkmaz, 2005a: 296).

2. Bu eserlerin dillerinin Oğuz Türkçesinin ses ve şekil hususiyetleriyle örtüşmediği, yazı dili olarak yaşamasa da Oğuz Türkçesinin çok daha öncelerde ağız özellikleriyle Doğu Türkçesinden ayrı olduğu düşüncesi (Tekin Ş., 1974: 69-70).

Kâşgarlı Mahmut'un Divanü Lügati't-Türk'te Oğuz Türkçesinin Hakaniye Türkçesinden ayrılan yönleri hakkında yaptığı açıklama ve verdiği örneklerden Oğuz Türkçesinin kendine özgü ses özelliklerinin 11. yüzyıldan çok daha önce oluştuğu anlaşılmaktadır. Buna göre:

Oğuz Türkçesi kelime başındaki /b-/ > /m-/ değişimi bakımından genellikle b-'yi tercih eder.

Karahanlı Türkçesindeki /b/ > /w/ ünsüz değişiminde Oğuz Türkçesinde /v/'ye dönüş vardır.

Oğuzlar kelime başındaki /t-'yi > /d-'ye çevirirler.

Oğuzlar /d/'yi her zaman y'ye çevirirler.

Eski Türkçedeki birden çok heceli kelimelerin sonunda, hece ve ek başlarındaki /g/, /ğ/'lar düşme temayülü gösterir.

Karahanlı Türkçesinde bazı kelimelerin başındaki /y-'leri Oğuz Türkçesi düşürür (Korkmaz, 2005b: 244-247).

Divanü Lügati't-Türk'te kelime başındaki /t-/ > /d-/ değişiminden bahsedilmiş ancak kelime başındaki /k-/ > /g-/ değişimi hakkında herhangi bir bilgi yer almamıştır. Korkmaz; bu bilgiyi şu açıklamalarla dile getirir:

“Arap yazısı da bu iki ünsüzü birbirinden ayırmaya yeterli değildir. Eserde türlü münasebetlerle Oğuzca için verilen örneklerden, daha 11. yüzyılın ikinci yarısında Oğuzcada böyle bir değişimin başlamadığı kanısındayız. Oğuzcada kirmek yerine girmek, küç yerine güç, körmek yerine görmek vb. söylenişler yer almış olsaydı, herhâlde Kaşgarlı t- > d- değişiminde olduğu gibi, bunun içinde açıklayıcı örnekler verirdi.”

(Korkmaz, 2005b: 245)

Oğuz Türkçesinde /k-/ > /g-/ değişiminin başlangıç dönemini belirlemek elimizdeki metinlerle şimdilik olanaksızdır. Arap alfabesinde /k/ ve /g/ ayrımı olmadığı

için, Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde bu ayrımı, günümüzle kıyasla yapabilmekteyiz. Bazı metinlerde, kelime başındaki /g-/ ünsüzü üç noktalı kefile yazılarak /k-/ ünsüzünden ayrılır (Korkmaz 2013: 94). Arap harfli metinlerde bu ayrım kaf-i Fârisi ile de sağlanmışır. ¹ Ancak bu kural imlada yaygınlık kazanmamıştır.

Kelime başında /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ tonlulaşmaları bugün, Oğuz grubu Türk lehçelerinde birbirinden oldukça farklıdır. Bu ses hadisesi Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde, diğeri Oğuz grubu lehçelerinden daha istikrarlı ve kurallıdır. Bu lehçelerde sadece ön damak /k-/ ünsüzü değıl, arka damak /k-/ ünsüzü de tonlulaşmaya uğramaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarından bazıları bu lehçelere yakın özellikler sergilemektedir.

11. yüzyıldan sonra Anadolu'ya yerleşen Oğuzların çok daha önceden farklı ağız özellikleri taşıması, Oğuz dışı Türk boylarının Anadolu'ya yerleşmesi, bu Türk boylarının tarih içinde bölgedeki etnik gruplardan etkilenmesi gibi sebeplerden bugün Anadolu'da birbirinden farklı ağızlar oluşmuştur (Karahana, 2014: 1). Bununla bağlantılı olarak Anadolu ağızlarının kelime başında tonlulaşmaya gitme şekilleri birbirinden farklıdır. Lehçe ve ağızları takip ederek /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ ses değışimlerinin kesin kurallarını belirlemek oldukça güçtür. Çünkü bir ağız için geçerli olan kural, diğeri için geçerli değıldir.

Amaç

Kesin bir kurala bağlanamayan ve istisnai durumlar gösteren, Türkçe kelimelerdeki ön seste tonlulaşma hadisesinin sebeplerini ortaya koymak, ön seste tonlulaşmaya uğramayan Türkçe kelimelerin bu aykırı durumlarını belirlemek, Oğuz Türkçesinin lehçe ve ağızlarında ön seste tonlulaşma eğilimlerini göstermek, bu ses olayında diğeri dillerin etkisinin olup olmayacağını tartışmak bu çalışmanın temel amaçlarıdır.

Bu makalede aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Türkçede /K- > G-/ ve /T- > D-/ tonlulaşmaları üzerine kesin kurallara varılabilir mi?

Türkçe kelimelerin başında /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ tonlulaşmasının sebepleri nelerdir?

Türkçede /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ değışimleri konusunda Türkçenin lehçe ve ağızlarının tutumu nedir?

Kelime başında /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ tonlulaşmasına uğramayan Türkçe kelimeler nelerdir?

Ön seste tonlulaşma hadisesi Oğuz Türkçesinin genel eğilimi midir, yoksa başka bir dilin etkisiyle mi gerçekleşmiştir?

¹ **Kâf-i Fârisî:** İnce g ve ince ğ sesi verir ve kef harfinin üstüne bir çizgi çekilerek (ك) şeklinde yazılır. Fakat Osmanlıca bir metin içerisinde, umumiyetle bu çizgi çekilmez. Kelimenin veya cümlemin gidişatına göre kullanılır:

اگرى گوز بيلگى سورگون گوك
(gök) (stürgün) (bilgi) (göz) (eğri)

Sınırlılıklar

Türkçede /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ değişimleri konusunda lehçe ve ağızlarda birlik olmaması (Örnek: ilk hecede kısa ünlü olsa da **göç** kelimesine **köç / göç** denilmesi).

İlk hecesindeki uzun ünlü kısılmasına rağmen ön seste tonsuz ünsüzünü devam ettiren Türkçe kelimelerin olması (**tat, keklik, köz...**)

Sadece Oğuz Grubu Türk lehçelerine özgü görülen bu hadisenin örneklerine diğer lehçe ve lehçelerde de rastlanması.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmanın hareket noktası, Türkçe kelimelerin bazılarının ilk hecede birincil uzun ünlüler taşıdığı ve bunların kısalarırken kendilerinden önce gelen /K-/ ve /T-/ tonsuz ünsüzlerini tonlulaştırarak /K- > G-/ ve /T- > D-/ değişimine sebep olduğu tezidir. Oğuz Grubu Türk lehçelerinde görülen ön ses tonlulaşma hadisesi başlangıçta sadece uzun ünlü taşıyan kelimelerde ünlü kısılmasıyla gerçekleşmiş, zamanla genelleşerek ilk hecede uzun ünlü taşımayan kelimelere de sirayet etmiştir. Ancak bugün K- > G-/ ve /T- > D-/ değişimindeki istikrarsızlık, ön sesteki tonlulaşmayı kesin kuralları çizilemeyen bir ses hadisesine dönüştürmüştür. Bu sebeple ön ses tonlulaşmasının genelleşme şekli, ilk seste tonlulaşmayan Türkçe kelimelerde aranmalıdır. Oğuz Türkçesinde ön seste /K-/ ve /T-/ ünsüzlerini koruyan ve genel eğilime tabi olmayan Türkçe kelimeler, gösterdikleri aykırılık içinde bir kurala dâhil edilebilirler. Bugün Türkçe kelimelerde ilk hecede birincil uzun ünlü taşıyan veya taşımayan ön seste tonlulaşma hadisesi mevcuttur. Bu sebeple ön seste tonlulaşmaya uğramayan kelimelerin kendine has özellikleri bizi çözüme götürecektir.

Veri Toplama Yöntemi

Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nden /K-/ ve /T-/ ile başlayan kelimelerin listesi çıkarılmıştır. Bu kelimelerin ilk hecesinde birincil uzun ünlü taşıyıp taşımadığı Talat Tekin'in "*Ana Türkçe Uzun Ünlü Kök ve Gövdeler Listesi*"nden ve *Türkmen Türkçesi Sözlüğü*'nden kontrol edilmiştir. Türkiye Türkçesinde /K-/ ve /T-/ ile başlayan, ancak kök veya gövdesinde birincil uzun ünlü tespit edilen kelimeler Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Anadolu ağızlarındaki şekilleri de gözetilerek tekrar değerlendirilmiştir. Bu lehçe ve ağızların herhangi birinde kelimenin ön seste /G-/ ve /D-/'li şekline rastlanmışsa bu kelimeler ön seste tonlulaşma aykırılığı gösteren örnekler arasına alınmamıştır. Anadolu ağızları, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi bu incelemede önemli bir kıstas olmuştur.

Toplanan Verilerin Analizi

Bugün Anadolu ağızları, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde ön seste /K-/ ve /T-/ taşıyan Türkçe kelimelerin büyük bir kısmının kök veya gövdesinde Ana Türkçe döneminde birincil uzun ünlü yoktur. Bu incelemede, birincil uzun ünlü taşımasına rağmen ön seste tonlulaşmaya gitmeyen **istisnai** kelimeler belirlenmiştir. Bu istisnai kelimelerin fonetik ve etimolojik yönleri incelenmiştir.

/K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ Tonlulaşmaları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bugüne kadar ön seste /K-/ ve /T-/ tonlulaşmasını ayrıntılarıyla ortaya koyan bir çalışma yapılmamıştır, ancak Türkçede birincil uzun ünlülerden bahsederken konuya değinen araştırmacılar olmuştur. Başdaş; Türkiye Türkçesi ve diğer Oğuz grubu lehçeleriyle ilgili hemen hemen her fonetik çalışmada “Tonlulaşma / Ötümlüleşme” başlıkları altında, başta /k/ > /g/, /t/ > /d/ değişmeleri olmak üzere, tonlulaşma örnekleri sıralandığını ama tonlulaşmanın sebeplerinin yeteri kadar sorgulanmadığını söyler (Başdaş 2009: 91). Asli uzun ünlülü kelimelerdeki ön ses tonlulaşmalarını, bu uzunluğa bağlar (Başdaş, 2009: 94). Ancak makalesinin konu alanı gereği, kanıtlayıcı örnekler üzerinde yeterince durmaz ve aykırı durumlar hakkında açıklamalarda bulunmaz.

Taş; Eski Anadolu Türkçesine ait on eseri tarayarak tonlulaşma görülen kelimeleri ve bunların seslilenmesiyle ilgili sorunları ele almıştır. İncelediği kelimelerde görülen başta, sonda ve ortada tonlulaşmaları sebepleriyle ortaya koymuştur. Ön seste tonlulaşmada birincil uzun ünlerin etkisinden bahsetmiştir. Ancak tonlulaşmaya aykırılık gösteren kelimeler üzerinde durmamıştır (Taş, 2008: 4095-4114).

Karaca; Türkçede tonlulaşma olayının nedenlerini genel olarak değerlendirdiği çalışmasında özellikle Oğuz grubu Türk lehçelerindeki tonlulaşmaların birçoğunu, uzun ünlülerin kısalarken bıraktığı seslik bir ize dayandırır. Karaca; verdiği örneklerde aykırı durumlardan bahsetmez ve uzun ünlü taşımayan ancak ön seste tonlulaşmaya uğrayan kelimeleri de örnekleri arasında verir (Karaca, 2016: 372).

Akca; Eski Anadolu Türkçesi döneminde kelime başı /t/ > /d/ meselesini imladan hareketle çözmeye çalışmıştır. Özellikle kalın sıradan kelimelerde niçin kelime başı /t/ > /d/ değişiminin meydana gelmediğini ve kalın sıradan kelimelerde ön ses /t-/ ünsüzünün imlasında niçin tı (ط) ile dal (د) harflerinin ikili şekil gösterdiğini Kur’an diliyle açıklar. Müelliflerin aynı kelimeyi bazen tı (ط) bazen dal (د) ile yazmalarını bir imla sorunu olarak görür. Bu kelimeler tı (ط) ile yazılırsalar dahi bunları d’li okumak gerektiğini savunur (Akca, 2017: 23).

Coşkun; Standart Türkçedeki ses değişimlerinin temelinde her zaman benzeşme veya aykırılaşma olduğunu söyleyerek “*ET kör-> ST gör-; ET kümiş > ST gümüş; ET temir > ST demir; ET teñiz > EAT-DK, AA deñiz > ST deniz*” değişmelerinde yanlarındaki tonlulardan (ünlüler) dolayı, kelime başındaki tonsuz ünsüzlerin yerlerini tonlu karşılıklarına bıraktıklarını söyler (Coşkun 2007: 358). Ancak örneklerin sebepleri üzerinde durmaz.

Ön seste tonlulaşma konusuna değinmese de bu konuyla doğrudan ilgili olan asli uzunluklardan bahseden birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları Azerbaycan ve Türkmen Türkçesine aittir (Semedli, 2012: 129).

1. Tarihi Türk Lehçelerinde /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ Tonlulaşmaları

Tonlulaşma, Eski Anadolu Türkçesinin en belirgin ünsüz değişmesi olayıdır. Arap harflerinin nitelikleri sebebiyle kelime başında /K-/ > /G-/ değişiminin takibi mümkün değildir, ancak /T-/ > /D-/ değişimi, gerek Batı Türkçesi döneminde gerekse daha önceki dönemlerde takip edilebilmektedir. Ön seste /T-/ > /D-/ değişimi, “erken tonlulaşma” diyebileceğimiz bazı örnekleriyle ilk olarak Karahanlı Türkçesinde ortaya çıkmıştır (Hacıeminoğlu, 2008: 5). Bunların çoğu, Kâşgarlı Mahmut’un Oğuz Türklerinin kelime kadrosuyla ilgili verdiği örnekler ve yansıma seslerden türeyen kelimelerdir:

- dag** at vb. şeylerin damgalandığı dağlama 511 / 410
dag-dag Argu lehçesinde değil, yok 198 / 169, 511 / 410
dağ ol değil, Oğuzların “değil” anlamında kullandıkları tegül sözünün aslı 511 / 410
dakı yine 364 / 289
dañ duñ nesnelerin çıkardığı ses 600 / 492
dava ilgın ağacının (Tamarix) meyvesi 549 / 449
dava yün çilesi 549 / 449
dede baba 542 / 443
deve Oğuzlarda deve 26 / 12, 364 / 289, 544 / 445
didək gelin tahturevanının örtüsü 205 / 175
didim gerdek gecesi gelinin giydiği taç 200 / 171
dik dik 168 / 145
diñgel kemiğin baş kısmı, ön kol kemiği; kalça 611 / 504
dük muñ binlerce 168 / 145, 605 / 495
dük urdı parmaklarını toplayarak avucuyla hafifçe vurmak 168 / 145
dülek ağız kırık sakı, testi 195 / 167
dünüşge Kençek lehçesinde tere (quna:buri:- *Lepidium* sp) 245 / 214
 (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 621).

Kâşgarlı'nın verdiği örneklerden Oğuzların o dönemde ön seste tonlulaşmaya gittiği ve bu özellikleriyle diğer Türk boylarını da etkilediği anlaşılmaktadır. Kutadgu Bilig'de Türkçe kelimeler içinde sadece **dal** > **tal** “kol, şube, dal” (KB-5311) kelimesi ön seste tonlulaşmıştır (Arat 2008: 1138). “tâl” kelimesi birincil uzun ünlülüdür. Atebetü'l Hakayık'ta; **deg** ~ **teg**, **dengiz** ~ **teniz** ~ **dingiz**, **dep** ~ **tap**, **di-** ~ **tı-**, **diz** ~ **tiz**, **dön-**, **döndür-**, **dur-** kelimelerinin ikili kullanımları mevcuttur. Bunlardan **ti-**, **tiz**, **dön-**, **döndür-** birincil uzun ünlülü kelimelerdir.

Oğuz Türkçesi gramer özelliklerini az da olsa içinde barındıran Harezmi Türkçesinde, Oğuzca tesir olarak kelime başı tonlulaşma örnekleri vardır. Harezmi Türkçesi eserlerinde bu hususta bir birliktelik yoktur. /T-/’li kullanımlar sayıca daha çoktur; ancak /T-/ > /D-/ değişimi örnekleri de vardır:

taıl- ~ daıl-, taıuk ~ daıuk, tam ~ dam, tarlık ~ darlık, tē- ~ dē-, tēr- > dēr-, tolı ~ doli, tög- ~ dög-, tur- ~ dur- (Argunşah, Yüksekaya 2017: 186).

Sözlü kültür özelliği gösteren, derleme sözlüklerin ağırlıkta olduğu tarihî Kıpçak Türkçesinde Arap harfli metinler yanında, Ermeni alfabesi ve Gotik tarzı Latin alfabesi örnekleri de bulunmaktadır. Bu sebeple sayıları az da olsa kelime başı /K-/ > /G-/ değişimlerinin izlerini bu dönemin bazı eserlerinde takip edebilmekteyiz:

keber- > geber- “üfleme, şişme” (Kİ 43), kēç- > gēç- “geçmek” (KZ 41), kerek > gerek “gerek” (İN 28r), kibik > gibik “gibi” (KZ 147), kişi > gişi “kişi” (İN 8r), köbek > göbek” (TA 22 a), kör- > gör- “görmek” (İN 7 v), körün- > görün- “görünmek” (İN 7 v), közlü > gözlü (gözlü), (Kİ 27), kün > gün “gün” (KZ 118), küneş > güneş “güneş” (KZ 57, TB 83) ..., tēmir kazık > tēmir gāzık “kutup yıldızı” (DM 2a)

(Güner 2013: 89).

Bu kelimelerden *keber-, kèç-, kibik, köbek, kün, küneş, ğazık* birincil uzun ünlü taşımaktadır. Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime başındaki /T-/ler korunur, ancak Oğuzca tesirle özellikle ince sıradan kelimelerde sınırlı sayıda /T-/ > /D-/ değişimlerine de rastlanır (Güner, 2013: 91).

Çağatay Türkçesinde birkaç kelime örneğinde ön sesteki /T-/ ünsüzü, /D-/ ünsüzüne dönüşmüştür ve bu kelimelerin çoğu edat görevindedir:

dağı (<tağı) “ve, dahi, de”, dek/g “gibi”, (Nevâî’den önce, daha çok tég), dur / durur (daha az olarak tur / turur) “-dır / -dir / vs.” değri (<tegerü) “kadar, dek”, değin (Kaşg. tegin) “kadar, dek”, değinçe, değünçe “-e/-a kadar”

(Karaağaç 2013: 39).

2. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ Tonlulaşmaları

Türkçe kelimelerin başında görülen tonlulaşmalar Oğuz Grubu Türk lehçelerine özgüdür; ancak bu ses hadisesinin az sayıdaki örneğini diğer Çağdaş Türk lehçelerinde de görmek mümkündür. Bu tonlulaşmalar sayıca daha azdır, düzenli ve kurallı bir değişim göstermezler.

Kıpçak ve Oğuz boylarının Deşt-i Kıpçak denilen bölgede ve Aral Denizi’nin batısı ve doğusunda bir arada yaşamaları sonucu Oğuz özelliği olarak gösterilebilecek ötümlüleşme olayının tarihi ve çağdaş Kıpçakçada örneklerine rastlanması lehçeler arası etkileşimlere örnek olarak gösterilebilir. Özellikle Kumuk, Karakalpak, Karaçay Balkar ve Kırım Tatar Türkçesinde yoğun olarak bu etkileşim hissedilmektedir

(Karaca, 2016: 371).

Oğuz Grubu Türk lehçelerinin kelime başında tonlulaşma eğilimleri birbirinden farklıdır. Türkçe bir kelimenin kullanımında bir Oğuz grubu Türk lehçesinde kelime başında tonlulaşma olurken bir diğerinde böyle bir tonlulaşmaya gidilmemektedir. Bu sebeple, Oğuz grubu Türk lehçelerinde kelime başı tonlulaşma hadiseleriyle ilgili genellemelere gitmek oldukça zordur. Türkiye Türkçesi; Azerbaycan ve Türkmen Türkçesine göre kelime başı tonlulaşmada daha düzensizdir. Ancak Türkiye Türkçesinin ağız özellikleri gözetilerek yapılacak bir tasnifle, Türkmen ve Azerbaycan Türkçesiyle ortaklık gösteren kelimelerde ön ses tonlulaşma hadisesinde genellemelere ulaşılabilir.

2.1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /K-/ > /G-/ Tonlulaşmaları

Eski Türkçede kelime başındaki /k-/ ünsüzleri Azerbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki gibi /g-/ olmuştur. Türkiye Türkçesinde /g-/ ile başlayan bazı kelimeler Azerbaycan Türkçesinde, Eski Türkçedeki şeklini devam ettirir ve /k-/ ile başlar: *keç-, keçid, kimi “gibi”, köç, köç-, köks “göğüs”, könlü (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 180), (Ergin, 1981: 96). Bu kelimelerin hiçbiri Ana Türkçe döneminde birincil uzun ünlü taşımamaktadır.*

Eski ve Orta Türkçeye ait kelimelerin başında bulunan /K-/ ünsüzleri, Türkmencede genellikle /G-/ ünsüzüne dönüşmüştür: ET. kara > Tkm. gara, ET. kel- > Tkm. gel-, ET. kış > Tkm. gış, ET. köz > Tkm. göz, ET. kuş > Tkm. guş, ET. kül- >

Tkm. gül-, ET. küntüz > Tkm. gündüz. Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait birkaç kelime başta bulunan /K-/ ünsüzü, Türkmen Türkçesinde korunur. DLT. kak “su birikintisi”, Tkm. kak “çölde yağmur sularının biriktiği yer”, DLT. kakıl- “kakılmak”, Tkm. kakıl- “çakılmak, çivilenmek, çalınmak, vurulmak”, ET. kırk > Tkm. kırk “kırk”, ET. köl > Tkm. kööl “göl”, DLT. kölige “koyu gölge”, Tkm. kölege “gölge” (Kara, 2007: 247).

Türkmen Türkçesinde önde /k-/ sesini koruyan kelimelerde, ilk seste birincil uzunluk görülmez² ve /k-/ sesini koruyan kelimelerin çoğu yansıma sestene türemiştir:

Ķak- “çakmak, kakmak, çivilemek”, **ĶaĶa-** “kurumak”, **ĶaĶıncıra-** “silkinmek”, **Ķakınla-** “sinir nöbeti geçirmek”, **ĶaĶla-** “eti kemiklerinden ayırmak”, **ĶaĶĶa-** “sürtmek, aylak aylak dolaşmak”.

Türkmen Türkçesinde önde /k-/ sesini koruyan ince sıradan kelimelerin sayısı, kalın sıradan kelimelerden daha fazladır. Türkmen Türkçesi Sözlüğü’nde ön seste /k-/ ünsüzü taşıyan sınırlı sayıda kelime, ilk hecede birincil uzun ünlü olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; **köl** “göl”, **kölege** “gölge”, **köre-** “alevlenmek”, **köreş-** “tutuşmak”, **körük** “körük”, **körükdür-** “ateşi tutuşturmak”, **köşek** “deve yavrusu”, **köz** “köz, kor, sıcaklık”, **köze-** “kömür olmak”³ kelimeleridir (Tekin, Ölmez, 1995: 396-431). Türkmen Sözlükte ön seste /k-/ ünsüzü taşıyan kelimeler arasında bu örnekler dışında, birincil uzun ünlü taşıyan yoktur. Bu kelimeler ilk hecede birincil uzun ünlülerini muhafaza etmekte ve ön seste /k-/ > /g-/ değişimine gitmemektedir.

2.2. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /T-/ > /D-/ Tonlulaşmaları

Türkçe kelimelerin ön sesinde görülen /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ tonlulaşmalarının sebeplerini sadece tonlulaşmanın görüldüğü kelimelerden belirlemek oldukça güçtür. Çağdaş Türk lehçeleri arasında bu konuda birliktelik bulunmamaktadır. Ancak Oğuz Grubu dışındaki Türk lehçelerinin /T-/ > /D-/ değişiminde /K-/ > /G-/ değişimi kadar katı olmadıkları ve az sayıdaki kelime olsa bile /T-/ > /D-/ değişimini gerçekleştirdiği açıktır.

Eski Türkçedeki /T-/ ünsüzlerinin birçoğu Azerbaycan Türkçesinde /D-/ olmuştur. Hatta Türkiye Türkçesinde /D-/ olmayan bazı örnekler de Azerbaycan Türkçesinde /D-/’ye dönüşmüştür: taş > daş, turna > durna, tavşan > dovşan, tuz > duz, tırnak > dırnağ, tara- > dara-, taş- > daş-, taşgın > daşgın, tat > dad, tatlı > dadlı. Azerbaycan Türkçesindeki bu genel tonlulaşmaya karşın Türkiye Türkçesinde /D-/ olan bazı örnekler Azerbaycan Türkçesinde tonlulaşmamıştır: dök- > tök-, düş- > tüş-, dik- > tik-, dokun- > toxun- (Kartalhoğlu, Yıldırım, 2007: 181).

Türkçe kelimelerin başında bulunan /T-/ ünsüzlerinin bir kısmı, Türkmencede /D-/ olmuştur: ET. targak > Tkm. darak “tarak”, ET. taş > Tkm. daş “dış”, ET. ter > Tkm. der “ter”, DLT. tilim > Tkm. dilim “dilim”, ET. tok > Tkm. dok “tok”. Türkçe kelime başında bulunan /T-/ ünsüzlerinin bir kısmı ise, Türkmencede korunur: ET. telim > Tkm. telim “çok”, ET. tiken > Tkm. tiken “diken”, DLT. tirsgek > Tkm. tirsek “dirsek”, DLT.

² Ķin “ağır, zor, güç” kelimesi ve bu kelimedenden türeyenler bu kuralın istisnası olmuştur.

³ Türkmençe kısaltmadığı uzun ünlü kelimelerde k > g değişimine gitmemiştir.

toksun > Tkm. toğsan “doksan” (Kara 2007: 244). Türkmencede ön seste /T-/ ünsüzünü koruyan kelimeler incelendiğinde birkaç örnekte ilk seste asli uzunluğa rastlanmıştır: **tála-** “yağmalamak, talan etmek”, **tálañ, táy** “at yavrusu”, **tör, törla-, törum / durum** “deve yavrusu”, **tös, tösun**. Birincil uzunluklarını kaybetmelerine rağmen bu kelimeler Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızlarında tonsuz ünsüzle başlar.

3. Anadolu Ağızlarında /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ Tonlulaşmaları

İnce sıradan kelimelerin başında bulunan /k-/ ünsüzlerinin /g-/ dönüşmesinde ağızlarda istisnai örnekler olsa da (**köç** “göç”, **kezkic** “gezici, gezgin”, kimi “gibi”, **köynek, kömlek** “gömlük”, **kölge** “gölge”, **küymek** “yanmak”⁴ Anadolu ağızlarında ön seste tonlulaşma hadisesi tonsuz şeklin muhafazasından daha fazladır (Sağır 2002: 6). /K-/ > /g-/ tonlulaşması bugün Anadolu ağızlarının çok büyük bir kısmında gerçekteşmektedir. Oğuz Türkçesinde kelime başında tonlulaşma hadisesi doğuya gittikçe artmaktadır. /k-/ ünsüzü Doğu Grubu ağızlarının çoğunda kelime başında tonlulaşarak /g-/ olurken I. Grup (Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Muş, Siirt, Urfa, Van) ağızlarında korunmakta, hatta boğumlanma noktası arka damaktan daha geriye, dip damağa doğru kaydırılmaktadır. Arapça ve Farsçanın etkisiyle /k-/ ünsüzü bu ağızlarda dip damağa kaydığı için /k-/ > /g-/ değişimi Doğu Grubu I. Alt Gruplarda görülmez (Karahana, 2014: 64-66).

Kuzeydoğu Grubu ağızlarında da ön seste tonlulaşma hadisesi doğuya gittikçe artmıştır. Bu yörelerde ön ses /t/ ve /k/ ünsüzleri, yarı veya tam ölçüde tonlulaşmıştır: **đalabaluk, đoçakari, đatran, gemuk, đonus-, đoyin, daş, diksin-** (Karahana, 2014: 108).

4. Türkçe Kelimelerde /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ Değişiminin Sebepleri

Oğuz Türkçesinin tarihí seyir içinde tonlulaşmaya gittiği genel bir kanıdır. Kelime başındaki bu tonlulaşma konuşma dilinde kolaylığı arttıran sebeplerden biridir (Ergin 1999: ss. 36). Daha 11. yüzyılda bunu fark eden Kâşgarlı Mahmut, Oğuz Türkçesi için, “Dillerin en yeğnisini Oğuzların dilidir.” demektedir (Korkmaz, 2005b: 247).

Türkçe kelimelerde tonlulaşma, Eski Anadolu Türkçesinin en belirgin ünsüz değişimi hadisesidir. Bu dönemde, ince sıradan ünlüler taşıyan kelimelerin başındaki /k-/ ünsüzü genellikle tonlulaşarak /g-/ye dönüşmektedir (Köktekin, 2008: 72-73). Kelime başında /k-/ > /g-/ tonlulaşmasının görüldüğu örnekler de vardır. /K-/ > /g-/ tonlulaşmasının görüldüğu örnekler bugün sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında ve diğer Oğuz Grubu Çağdaş Türk Lehçelerinde mevcuttur. Örneğin; Türkmen ve Azerbaycan Türkçesinde kelime başlarındaki /k-/ sesleri /g-/ olur: *gara, galın, gardaş, gız. Rusçadan alınan kelimeler bu kuralın dışındadır: kolxoz, komsomol, kafedra* (Buran, Alkaya, 1999, ss.101).

Türkiye Türkçesinde, kesin bir kurala bağlanamamakla birlikte, genellikle ince sıradan ünlü taşıyan kelimelerde /k-/ > /g-/ tonlulaşması görüldüğu ve /T-/ > /D-/ tonlulaşmasında böyle bir genellemeye gidilemediği yaygın bir görüştür. Ancak Eski

⁴ Türkiye’de Halk Ağızından Derleme Sözlüğü IV (2009), TDK Yayınları, Ankara.

Anadolu Türkçesinde ince sıradan ünlü taşısa da bugün Türkiye Türkçesinde /k-/ > /g-/ tonlulaşmasının görülmediği kelime örnekleri de oldukça fazladır (Şahin, 2003: 43).

Bu bölümde Oğuz Türkçesinde kelime başında tonlulaşmanın niçin /K- > G-/ ve /T- > D-/ ünsüzlerinde gerçekleşip diğer ünsüzlerde görülmediği, kelime başı tonlulaşmalarda genel kurallara neden varılmadığı, lehçeler arası ön ses tonlulaşma farklarının sebeplerinin neler olduğu üzerinde durulmuştur.

Ön sesteki tonlulaşma hadisesinin kaynağını sonuçtan yola çıkarak belirlemek oldukça güçtür. Çünkü ön seste /K- > G-/ ve /T- > D-/ tonlulaşmalarında Oğuz grubu lehçe ve ağızlarında bir birlik yoktur. Ön seste /D-/ ve /G-/ ünsüzü taşıyan kelimelerde ortak bir taraf bulmak da zordur. Bugün, Oğuz Türkçesinde, ilk hecede asli uzunluk taşıyan taşımanın birçok kelimedede ön seste tonlulaşma yolunda bir eğilim söz konusudur. Bununla birlikte, aynı Türkçe kelime bir Oğuz lehçesinde ön seste tonlulaşmaya uğrarken bir diğerinde tonsuz şeklini muhafaza etmektedir. Örneğin; Türkiye Türkçesinde ön seste tonlulaşan “göl, gümüş, doksan” kelimeleri, Türkmen Türkçesinde “köl, kümüş, toğsan” şeklinde yazılmaktadır. Benzer şekilde, Anadolu ağızlarındaki “köç” kelimesi Türkmen Türkçesinde “göç”, Türkiye Türkçesinde “göç”, Azerbaycan Türkçesinde “köç” olarak kullanılmaktadır. Bunun başlıca sebebi, Oğuz Türkçesinde başlangıçta belli kurallarla gerçekleşen ön sesteki tonlulaşmanın zamanla kural dışına çıkmasıdır. Oğuz boyları bir arada olduğu diğer toplulukların etkisiyle ön seste tonlulaşma hadisesinde birbirinden farklı telaffuzlar geliştirmişlerdir. Ön seste tonlulaşma örneklerinde ikili şekiller geliştiği için, ön seste tonlulaşmanın görüldüğü kelimelerden bu hadisenin sebepleri hakkında bir sonuca varmak imkânsızdır. Nitekim ön seste tonlulaşmanın görülmediği Türkçe kelimelerin izini sürmek çözüm için daha elverişlidir. Bu çalışmada Oğuz Grubu lehçe ve ağızlarının tümünde ön seste /K-/ ve /T-/ ünsüzünü muhafaza eden Türkçe kelimeler değerlendirilmiştir.

4.1. /K-/, /G-/, /T-/, /D-/ Seslerinin Özellikleri

Tonlu ünsüzler, ünlüler gibi kaynağında ses tellerinin etkili olduğu seslerdir. Tonsuz ünsüzler ise oluşumlarını ses tellerinden daha üstteki kısımlarda çarpma veya sürtünme yoluyla tamamlamaktadır. Bu sebeple tonlu ünsüzler, tonsuz ünsüzlere göre daha kolay çıkarılır. Dilde kolaylık ilkesi gereği K- ve T- ünsüzleri yanlarındaki ünlülerin de etkisiyle tonlu karşılıklarına dönüşür.

Baskakov; dillerde ünsüz sisteminin gelişim özelliklerinden bahsederken değişken seslerin bağımsız ses birimlere dönmesinde genellikle ilk önce titreşimleşme, sonra sızıcılaşmanın etkili olduğunu söyler (Baskakov, 2006, ss.103). İki ünlü arasında kalan tonsuz ünsüzün ünlülerin özelliklerine yakın karşılıkları olan tonlu şekillerine dönmeleri oldukça doğaldır. Fakat ilk sesteki tonlulaşma böyle bir sebebe dayandırılmamaktadır. Genel olarak dilde kolaylık kanunu, sosyal, tarihî ve coğrafi etkenler Oğuz Türkçesinde ön seste tonlulaşmaya sebep olmuştur. Türkçe kelimelerin başındaki patlamalı tonsuz ünsüzlerin (p, ç, k, k, t, t) tamamının değil de sadece /K-/ ve /T-/ ünsüzlerinin tonlulaşmaya uğraması bu ünsüzlerle başlayan kelimelerin nitelikleriyle ilgilidir. Nitekim başka bir tonsuz ünsüz olan /ç-/ kelime başında tonlulaşma ihtiyacı duymamıştır. Talat Tekin’in Ana Türkçe Uzun Ünlülü Kök ve Gövdeler Listesi’nde ç- ile başlayan uzun ünlülü kelime nadirdir: çâka “küçük, çocuk”, çâkır- “çağırmaq”, çâl “kır, gri”, çanak

(Tekin, 1995: 172). Eski Türkçede /ç-/ ile başlayan kelime sayısı da oldukça azdır (Caferoğlu, 1993: 38-44). Dört kelimedenden hareketle ön seste tonlulaşma yönünde bir değişim beklemek dilin gelişim sürecine aykırıdır. Eski Türkçe döneminde “c” sesi yoktu, sadece bu ünsüzün tonsuz şekli olan “ç” mevcuttu. Türkçenin “c” sesini tanınması çok daha sonraları, alıntı kelimeler vesilesiyle olmuştur. Bu sebeple /ç-/ sesinin bilinmeyen başka bir sese dönüme ihtimali düşüktür.

/K/ ve /g/ ünsüzünün **bağumlu ünsüzler** oluşu tonlulaşma için başka bir sebeptir. Bu ünsüzler yanlarında bulunan ünlülerin oluşum yerlerinde boğumlandıkları için diğer ünsüzlerden ayrılırlar (Coşkun, 2008: 73). Bununla birlikte, /K-/ ünsüzü, sonrasında gelen uzun ünlünün etkisine diğer ünsüzlere göre daha fazla girmiş ve tonlulaşma eğilimi göstermiştir.

4.2. Türkçe Heceleme Sisteminin Etkisi

Türkçenin kök biçim birimi ve heceleme sistemi ön seste tonlulaşmaya elverişlidir. Eski Türkçenin kelime kadrosuna ilişkin istatistiklere göre Türkçe kelime köklerinin % 76,3’ü “ünsüz+ünlü+ünsüz” ses dizisinden oluşmaktadır (Baskakov, 2006: 33). Türkçede tek heceli kelime köklerinin çoğu kapalı hecelerden oluşmaktadır. Bu kapalı hecelere ünlüyle başlaya bir ek veya kelime getirildiğinde kendinden sonra gelen ilk ünsüzü hece olarak kendisine katmaktadır (Banguoğlu, 2005: 57). Türkçenin hece sistemi ilk heceyi genellikle açık hâle getirmekten yanadır. Böylece ilk hecede “ünsüz + ünlü” söyleyişi yaygındır. *Örn: kaş, ka-şım, ka-řı-mı-zı*. Tonlu ünsüzler her çevrede aynı ton düzeyine sahip değildir. Ünsüz + ünlü dizilişinde tonlu ünsüz diğer seslem dizilerine göre daha tonlu söylenir. Aynı dizi en fazla tonu sözcük başında kazanır, iç seslemlere geçtikçe bu dizinin ton düzeyi azalır (Yüksel, 2010: 63). Bu sebeple “**ünsüz + ünlü**” **açık hece dizilişinde** ön seste tonlulaşma **olasılığı** daha fazladır.

4.3. Birincil Uzun Ünlülerin Ön Seste Tonlulaşmadaki Etkisi

Radloff, Grönbech gibi bazı Türkologlar, Türk dillerinde birincil uzun ünlüleri kabul etmezken Ligeti, Räsänen, Jarring gibi Türkologlar; Türk lehçelerindeki uzunlukların varlığını savunmuştur (Korkmaz, 1953: 197). Ligeti; Polivanov’un Ana Türkçede kısa ünlüler yanında uzun ünlüler bulunduğunu kanıtlayıcı örneklerle ortaya koymuştur. Uzun ünlüler bugün Yakutça ve Türkmencede sistemli olarak korunmaktadır. Arap harfli ilk metinlerde, kısa ünlülerin harekeyle gösterilmesine karşılık uzun ünlülerin uzatma harfleriyle (huruf-ı med) yazılması Türkçede birincil uzunlukların olduğunu ortaya koymuştur (Tekin, 1995: 30). Talat Tekin, titiz bir çalışmayla Türkçede birincil uzun ünlülerin varlığını kanıtlar. Bu çalışmada Türkçe kelimelerde birincil uzunlukların genellikle ilk hecede olduğu görülecektir. Birincil uzun ünlüler, kısalarken geride çeşitli fonetik izler bırakmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi kelime başında tonlulaşma hadisesidir.

Bugün Oğuz Türkçesinde kelime başında görülen /K-/ > /G-/ değişimlerinin ilk hecedeki uzun ünlünün kısılması sonrasında ilk hecedeki ton gücüne bağlı olarak gerçekteşiği görülmektedir. Bu durum /t-/ > /d-/ değişimi için de geçerlidir. İlk hecedeki asli uzunluklar kısalarken uzun ünlünün ton gücü ilk sese kaymıştır. Böylece kelime başındaki tonsuz ünsüz tonlulaşmıştır. Başlangıçta sadece uzun ünlü kelime ilk

seslerinde ortaya çıkan ön ses tonlulaşıma hadisesi, daha sonraları Oğuz grubu lehçe ve ağızlarının gelişim sürecine bağlı olarak genişlemiştir. Böylece, ilk hecesinde uzun ünlü taşımayan ancak /K-/ veya /T-/ ile başlayan diğer Türkçe kelimelerde de tonlulaşıma yönünde bir gelişim yaşanmıştır. Örneğin; Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde, Eski Türkçede /k-/ ile başlayan birçok kelime ilk hecede asli uzunluk taşımadığı hâlde /ğ-/ ünsüzüne çevrilmiştir.

5. /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ Tonlulaşmasına Aykırılık Gösteren Kelimeler

Oğuz Türkçesinde ön seste tonlulaşmanın temel sebebi, bu kelimelerin ilk hecede birincil uzun ünlü taşımış olmasıdır. Başlangıçta sadece uzun ünlülü kelimelerde görülen bu ses hadisesi zamanla diğer kelimelere de sirayet etmiş ve asli uzunluk taşımayan kelimeler de ön seste tonlulaşmaya başlamıştır. Oğuz Grubu lehçe ve ağızlarında kural dışı birçok tonlulaşıma örneğine rastlamak mümkündür. Bu durumun zıddı bir şekilde, özellikle Türkiye Türkçesinde ön seste tonlulaşıma eğilimine karşı koyan kelimeler de vardır. İlk hecede birincil uzun ünlü taşımamış olması dışında bazı etimolojik ve fonetik sebepler ön seste tonlulaşıma hadisesine mani olmaktadır.

• Kelime başı tonlulaşmada aykırı durumlar neden ortaya çıkmıştır?

Bazı kelimeler, sesteşlikten doğacak karışıklığı önlemek için ön seste tonlulaşmamıştır. Birden fazla anlamı olan bir kelimenin bu anlamları arasındaki bağın kopması, ses olaylarıyla bazı kelimelerin zamanla aynılaşması, ödünçleme kelimelerle rastlantısal ses benzerliği, bazı kelimelerde türetme sonucunda oluşan ses benzerlikleri sesteşlikte etkilidir (Atmaca, 2013: 119-121). Bazen dilin kendisi, anlamsal karışıklığı önlemek için bu sesteşliği engellemektedir. Örneğin; *kül* kelimesi *gül* olmamıştır. *Kül* kelimesi birincil uzun ünlüye sahip olmamakla birlikte ön seste tonlulaşıma temayülüne aykırılık gösterir. Tonlulaşıma gerçekleşseydi *kül* ismi *gül* (çiçek) ve *gül*- eylemiyle sesteş olacaktı. Bitki organı anlamına gelen *kök* kelimesi *gök* kelimesiyle karıştırılmasını diye tonsuz şekli olan *kök* şeklinde kalmıştır. Aksi, dik başlı, inatçı, hırslı adam anlamlarındaki “*kür*”, bol ve güçlü olarak çıkan veya fişkıran, anlamındaki “*gür*”le anlam farkı oluşturmak için tonsuz şekliyle kalmıştır. Yine aynı şekilde, herhangi bir şeyin veya vücudun üzerinde oluşan, biriken pislik anlamındaki “*kir*” kelimesinin “*gir*”e dönmesindeki engel “*gir*” fiili olabilir.⁵

Bazı Türkçe kelimeler ön seste tonlulaşıma eğiliminde olmamıştır. Kendi içinde bir tutarlılık gösteren bu kelimelerin çoğu müşahhas nesne adı anlamı kazanıp kalıplaşmıştır:

Kemik, kemre (gübre, yara kabuğu), kerpiç, kerte, kiniş, kiris, kirkit, kirmen, köprü, kirpik, körük, kürk, külek, kürek, kömür. Kim, kimse ve kendi zamirleri de kelime başında tonlulaşmaya gitmemiştir (Güven, 2015: 345).

Yabancı asıllı kelimeler ve kaynağını yansıma seslerden alan kelime kök ve gövdeleri ön seste tonlulaşmaya aykırılık göstermektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde ön seste /k-/ ünsüzünü koruyan Türkçe kelimeler şunlardır:

⁵ “Köz” kelimesinin “göz”le anlamsal farkı ortaya koymak için tonsuz ünsüzünü muhafaza ettiği söylenmektedir. Ancak aynı kökten gelen kömür kelimesi de tonlulaşmaya aykırılık göstermektedir. Bu sebeple köz kelimesinin ön seste tonsuz şeklini muhafaza etmesini sesteşlikle açıklamak mantıklı görünmemektedir.

keçe	kendi	kertmek	kimse	kirtil	köprü	küçük
keçi	kendir	kes	kindik	kirtin-	köpük	kükremek
keci	kenet	kese	kiniş	kirtü	körpe	kül
keke	kenetleme	kesek	kip	kişi	körük	külek
kekeç	kepek	keser	kir	kişilik	köseği	külte
kekeme	kepenek	kesilmek	kiren	kişkir-	kösem	kümültü
kekik	kepenk	kesin	kiri	kişne-	kösnü	küp
keklik	kepir	kesit	kiri-	kit	kösnük	küpe
kekre	kepmek	keski	kirici	kitre	kösnül	kür
kele	kerde	kesmek	kişiş	kiyiz	köstebek	kürek
kelebek	keres	kikirde-	kirle-	kök	köstek	kürk
kelik	kerki	kikirik	kirlik	köle	köşek	kürtün
kelli	kerkin-	kim	kirmen	kömbe	kötek	küskü
kemik	kermen	kimesne	kirpi	kömeç	kötü	küsmek
kemir-	kertenkele	kimi	kirpik	kömür	kötürüm	küşne
kemirgen	kerti	kimlik	kirtikli	köpek	köz	küşüm
						küt

Yukarıdaki listede yer alan Türkçe kelimeler, Talat Tekin'in Ana Türkçe uzun ünlü kök ve gövdeler listesinden taranmış, sadece beş kelime ve bunlardan türeyen gövdelerin ilk hecede birincil uzun ünlü taşıdıkları tespit edilmiştir:

kēklik keklik: *Türkm. kēklik (krş. kēkir-)*

kōrük körük: *IM kōrük, Türkm. kōrük, Yak. küört, küöt*

kōse köse *Terc. kōse, Türkm. kōse*

kōřek deve yavrusu: *Terc. kōřek, Türkm. kōřek*

kōz göz, kor, ateş: *MK kōz, Türkm. kōz*

Diğer kelimelerin hiçbirini Talat Tekin'in kelime listesinde yer almamıştır. Diğer kelimelerde /k-/ > /g-/ dönüşümünün olmaması, geçmişte asli uzunluk taşımamalarından kaynaklanmaktadır. Doğal olarak bu kelimeler tonlulaşmaya ihtiyaç duymamıştır.

Standart Türkiye Türkçesinde ön seste /k-/ > /g-/ ünsüz değişimi yoktur. Talat Tekin'in listesinde /k-/ ile başlayan ve ilk hecesinde uzun ünlü taşımış olan kelimelerde de Türkiye Türkçesinde tonlulaşma olmamıştır. Ancak Anadolu ağızlarında, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde bu yönde gerçekleşen ses hadiseleri incelendiğinde, ilk hecede uzun ünlü taşıyan kelimelerin tamamına yakınında /k-/ ünsüzü /g-/'ya dönmüştür. Ön seste tonlulaşma hadisesinde Anadolu ağızları, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi daha umumî bir nitelik kazanmıştır.

Aşağıdaki listede yer alan uzun ünlü kelime kök ve gövdeleri Anadolu ağızları, Azerbaycan Türkçesi veya Türkmen Türkçesinin en az birinde, /k-/ > /g-/ değişimine uğramıştır:

- kā kap*: MK *kā*, *kāça*, Trk. *kacak*, Yak. *hā*
kādın kayın, düünür: Hlç. *gā'dun*, *gā'dın*, Türkm. *gāyın*
kāgun kavun: Uyg. Br. *hkāgum*, MK *kāgun*, Türkm. *gāvın*
kākır- öksürüp balgam tükürmek: Türkm. *gāur-*, Kırg. vb. *kakır-*
kāl- kalmak: MK *kāl-*, Uyg. Br. *kāl-*, Türkm. *gāl-*, Har. *Kāl-*, Yak. *hāl-*
kān kan: Uyg. Br. *kām*, MK *kān*, Har. *kān*, Türkm. *gān*, Yak. *hān*, Çuv. *yun*
kān- kanmak: Uyg. Br. *Kām-*, MK *kān-*, Türkm. *gān-*
kānat kanat: Tfs., Terc. *kānat*, Türkm. *gānat*
kānak kaymak: Hlç. *kānak*, *kānat*, Trk. *kaymak*, Türkm., Az. *gaymak*
kāp kap, tulum, çuval, torba: MK *kāp*, Türkm. *gāp*, Az. *gāp*
kāpar- kabarmak, şişmek: Hlç. *kāpar-*, Türkm. *gābar-*, Az. *gabar-* Trk. *kabar-*
kāpak göz kapağı: Türkm. *gābak* (krş. *kāp*)
kāpuk kabuk: Tefs. *Kābuk*, *kābık*, Türkm. *gābık*, Trk. *kabuk* (krş. *kāp*)
kār kar: MK *kār*, Har. *kār*, Türkm. *gār*, Yak. *hār*, Hlç. *kār*
kār- katmak, karıştırmak: Türkm. *gār-*
kārga(n) karga: Tuv. *kārgan*, Gag. *kārga*
kāri- yaşlanmak, kocalmak: Uyg. Br. *hāri-*, Türkm. *garra-* (<*kāri-*)
kāri yaşlı, koca, ihtiyar: Uyg. Br. *kāri*, Az. *Nuça gāri*, Türkm. *gāri* (<*kāri*)
kās ağaç kabuu: MK *kās*, *kāz*, Koyp. *kās*
kāsık kasık: Türkm. *gāsık*
kāş kaş: Türkm. *gāş*, Har. *kāş*, Yak. *hās*, Hlç. *kāş*
kātun kağanın eşi, Hatun: Az. *gādın*, Trk. *kadın*
kāy- kaymak: Türkm. *gāy-*
kāz kaz: MK *kāz*, Türkm. *gāz*, Yak. *hās*
kāzgan kazan: Türkm. *gāzan*, Har. *kāzan*
...
kī çağırma ünlemi: MK *kī*, Türkm. *gīv* (bk. *kīkır-*)
kīçr- gıcımak, kaçınmak: Türkm. *gīca-* Yak. *kıhy-* (bk. *kīçi-*)
kīkır- bağırarak, çağırarak: Uyg., MK *kīkır-*, Tefs. *kīkır-*, *kīgur-*, Türkm. *gīğır-* Trk. (TS)
kīğır-, Kırg. kıygır- (bk. *kī*)
kīmıl hareket: Türkm. *gīmıl*, *gīmıldı*, Kırg. *kıymıl*
kīn kın: MK *kīn*, Yak. *kīn*, Türkm. *gīn*
kīn ceza, işkence: Uyg. *kıyn*, *kın*, Tefs. *kıyın*, Türkm. *kīn* “zor, çetin”, *gīna-* “işkence etmek”
kīr kır, gri: Türkm. *gīr*
kīş- meyletmek, sapmak: MK *kīş-* Türkm. *gīşık* “eğri, yamuk”, Kırg. vb. *kıyşık*
kīz kız: MK *kīz*, Türkm. *gīz*, Yak. *kīs*
...
kōl kol: Uyg. *kool*, *koolçak* “kolcuk” Az. *Kaş. kül*
kōm deve hamudu: MK *kōm*, Türkm. *gōm*
kōm dalga, fırtına: MK *kōm* “dalga”, Türk. *gōm* “fırtına”
kōñ koyun, koltuk altı, sine: MK *kōy*, Yak. *hōy*, *hōyt*, Hlç. *kōñ*
kōr kor, köz: Türkm. *gōr*, Gag. *kōr*
kōr zarar, zıyan: Uyg. *koor*, MK *kōr* (bk. *kōri-*)

*körçü kurcalamak, harekete getirmek: Türkm. gōrca-
kōrı- korumak: Türkm. gōra- (bk. kōr “zarar, ziyan”)
kōş çift, çifte: Uyg. kooş, MK kōş, Har. kōş, Özb. (leh.) koşsa, Kaş. guşa
kōş- koşmak, katmak, çiftlemek: Uyg. kooş, (koş)
kōzga- oynatmak, kımıldatmak, harekete getirmek: Türkm. gōzga-*

...

*kūç- kucaklamak: Trk. (TS), kuç-, kuc-, Az. Kaş. gūç, Az. guc-, gucu-, Yak. kūs-
kūcak kucak: Har. kucak, Türkm. gucak, Az. gucag, Trk. kucak
kūrı- kurumak: MK kūr “kuru”, Türkm. gūra-, Yak. kūr- (<*kūrı-)
kūrt kurt, bcek: Trk. (TS) kurd, Türkm. gūrt, Az. gūrd
kūtru- kudurmak, azmak, aşırı olmak, zapturapt altına girmemek: Türkm. gūdara-, Har. kūdır,
Trk. kudur-, Az. gudur- (Tekin, 1995: 173-180)*

Standart Türkiye Türkçesinde ön seste /t-/ ünsüzünü koruyan Türkçe kelimeler şunlardır:

tedirgin	tepe	ters	töre	tümsek
teğet (sonradan)	tepelemek	terslemek	törpü	tün
türetilmiştir)	teplik	tersleşmek	törpülemek	tünek
teğmen	tepinmek	tetik	tös (Hayvanı)	tünemek
tek	teпки	teğel	köstürmek için	tür
teke	tepkili	teyze (tay+eze)	söylenir)	türemek
tekel	tepkime	Tibet	köstürmek	Türk
teker	tepmek	tiksilmek	töz	Türkçe
tekerlek	teprenmek	tiksinti	tüklemek	Türkü
teklik	(deprenmek)	tilki	tüketmek	türlü
tekme (tepmek)	ter	titiz	tükürmek	tütmek
tekmelemek	terim	titizlenmek	tükürük	tütsü
tekne	terlemek	titremek	tüm	tütün
telek (Kuşlarda)	terletici	titreşim	tümen	tüy
büyük tüy)	terlik	tökezmek	tümlmek	

Yukarıdaki listede yer alan Türkçe kelimeler, Talat Tekin'in Ana Türkçe uzun ünlülü kök ve gövdeler listesinden taranmış, sadece üç kelime ve bu kelimelerden türeyen kelime gövdelerinin ilk hecede birincil uzun ünlü taşıdıkları tespit edilmiştir:

töz kök, asıl, esas: Uyg. tööz, MK tōz-

tü tüy, kıl, saç; renk, at donu: Uyg. tüü, MK tū, Türkm. tüy, Yak. tū

tün gece: MK tūn, Türkm. düyn, dün, Yak. tūn, Tuv. tūn

Diğer kelimelerin hiçbiri Talat Tekin'in kelime listesinde yer almamıştır. Diğer kelimelerde /t- / > /d / tonlulaşmasının olmama sebebi geçmişte asli uzunluk taşımamalarıdır.

Standart Türkiye Türkçesinde ön seste /t-/ ünsüzünü koruyan Türkçe kelime örnekleri şunlardır:

taban	taramak	tavşan	toklu	toygar
tabur	taras	tavuk	tokmak	toyluk
taburcu	tarım	tay (yavru at)	tokuç	toynak
tadım	tarla	taylak	tokurdamak	toz
takı	tartaklamak	tık	tokuşmak	tozlanmak
takım	tartı	tıkaç	tombul	tozlu
takınma	tartmak	tıkalı	tombullaşma	tuğay
takıntı	tartışmak	tıkamak	tomruk	tuğ
takırdamak	tasar	tıkırdamak	tomurmak	tuğbay
takırtı	tasarı	tıkmak	top	tuğra
talaş	tasarlamak	tingıldamak	topak	tulum
tañ	tasım	tingirtı	topal	tutak
tangırdamak	taslamak	tını	toparлак	tutam
tanı (türetmeleri)	taş	tınlamak	toparlamak	tutar
tanıdık	taşak	tıpırdamak	toplamak	tutkun
tanık	taşımak	tıpış	toplu	tutmak
tanım	taşırnak	tırs	topluluk	tutsak
Tanrı	taşkın	tırmalamak	toprak	tutturmak
tapan	taşlamak	tırmanmak	topuk	tutuklamak
taпанlamak	taşmak	tırmak	topuz	tuyuğ
taпı	taşra	tırsnak	tor	tuz
taпınak	tat	tıslamak	toraman	tuzak
taпınmak	Tatar	tok	torba	tuzlamak
tapmak	Tatarsı	tokaç	tos	
tapu	tatlı	tokaçlamak	toslamak	
tarak	tatlanmak	tokat	tosun	
	tavan	tokatlamak	toy	

Yukarıdaki listede yer alan Türkçe kelimeler Talat Tekin'in Ana Türkçe uzun ünlü kök ve gövdeler listesinden tarandığında sadece on kelime ve bu kelimelerden türeyen gövdelerin ilk hecede birincil uzun ünlü taşıdıkları tespit edilmiştir:

tāpan taban: Tefs. *dāban*, Türkm. *dāban*, Az. *Kaş. dāban*

tāş taş: MK *tāş*, Türkm. *dāş*, Yak. *tās*, HİÇ. *tāş*

tāş- taşmak: Terc. *tāş-kım*, Türkm. *dāş-*

...

tāt tad: Türkm. *dāt*, Tel. *tāt*, Az. *dad*, Trk. *tad*

tōr ağ, tuzak: Uyg. *toor*, MK *tōr*, Mac. *tōr* < Trk.

tōsun vahşi, eğitimemiş, haşarı: Uyg. *toosun*, *toosın*

tōz toz: Uyg. *tooz*, MK *tōz*, Yak. *tuos*

...

tūç tunç: MK *tūç*, Az. *Tunc*, Trk. *tunc*

tūğ tuğ, sancak: Uyg. *tuug*, Türkm. *tūğ*

tüz tuz: MK *tüz*, Türkm. *düz*, Yak. *tūs*, Çuv. *ū* var (Tekin, 1995: 174,178, 180)

Bu kelimelerin beşi bugün Anadolu ağızlarında, Azerbaycan Türkçesi veya Türkmen Türkçesinde /t-/ > /d-/ tonlulaşmasını yansıtmaktadır (**daban**, **daş**, **daş-**, **dad-**, **duz**); ancak **tor**, **tosun**, **toz**, **tunç**, **tuğ** kelimelerinde ön seste /t-/ > /d-/ değişimi görülmez.

Genel olarak, ilk hecesinde uzun ünlü ve ön seste tonsuz ünsüz taşıyan aşağıdaki Türkçe kelimelerde, Standart Türkiye Türkçesinde /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ tonlulaşmasına aykırılık görülmektedir:

kēklik, kōrük, kōse, kōšek, kōz “ateř”, **tōz** “asıl, esas”, **tū** “tüy”, **tūn** “gece”, **tāpan** “taban”, **tāř, tāř-, tāt-, tōr** “ağ”, **tōsun, tōz, tūç** “tunç”, **tūğ, tūz**.

Ön seste tonlulaşmaya aykırılık gösteren bu Türkçe kelimelerin bir kısmı; Anadolu ağızları, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde, kelimelerin tarihî serüveninin olması gereken bir sonucu olarak tonlulaşmaktadır. Ancak İstanbul ağızı, yazı dilinin etkisiyle veya başka sosyal ve kültürel sebeplerle tonlulaşmayı gerçekleştirmemiştir. *Taban* “daban”, *taş*, “daş”, *taş-*“daş-”, *tat* “dad”, *tat-*“dad-”, *tuz* “düz” kelimelerindeki ön seste tonlulaşma aykırılıkları Oğuz Türkçesinin genelini içine alan kural dışı bir kullanım sayılmamalıdır. Bu kelimeler, bazı Anadolu ağızlarında, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde ön seste tonlu olarak telaffuz edilmektedir.

Oğuz Türkçesinin tamamında ön seste tonsuz şekliyle kullanılan ilk hecede birincil uzun ünlü taşıyan istisnai kelimeler şunlardır:

kēklik, kōrük, kōse, kōšek, kōz “ateř”, **tōz** “asıl, esas”, **tū** “tüy”, **tōr** “ağ”, **tōsun, tōz, tūç** “tunç”, **tūğ**.

Bazı fonetik ve etimolojik sebeplerle bu kelimeler ön seste tonlulaşmaya uğramamış ve istisnai bir özellik kazanmıştır:

Talat Tekin’in kelime listesinde yer alan ilk hecede birincil uzun ünlü taşıyan **kōse** kelimesi Farsçadır (Gülensoy, 2011: 558). Bu yüzden ön seste tonlulařmaması doęalıdır. *Deve yavrusu* anlamına gelen **kōšek** kelimesi Türk lehçe ve ağızlarında farklı söyleyiř ve anlamlarla yaşamaktadır: *kōšek, kořak, kořšek, köcek, köçek, kōřšek, kōřkek, kōřseyh, kōřšek, küçek* (Gülensoy, 2011: 560). Ön seste tonlulařmaya uğramayan bu kelime, asli uzunluęu telafi yollarına ait birkaç telaffuz yöntemi kullanılmıřtır. Oğuz Türkçesi, ilk hecedeki ünlüde görülen kısaltmayı **y / r ünsüzlerini türeterek** ya da ilk heceyi kapatacak **ünsüz ikizleřmesiyle** gidermeye çalıřmıřtır (Tekin, 1995: 123,129).

Tūn “gece” kelimesi Türkiye Türkçesinde *tūne-* fiilinde yaşamakla birlikte Eski Anadolu Türkçesinde ön seste tonlulařmaya uğramıř ve “gece” anlamını bir süre devam ettirmiřtir (Tarama Sözlüęü, 2009: 1312). Daha sonraları, anlam deęiřiklięiyle **“bugünden bir önceki gün.”** manasında kullanılmıřtır. Bu kelime Azerbaycan Türkçesinde de (**tūn** > dün) Türkmen Türkçesinde de (**tūn** > dūn) řekliyle ön seste tonlulařmaya uğramıřtır.

Tūy ve **tunç** kelimelerinde ön seste tonlulaşmanın görülmemesi, bu kelimelerdeki asli uzunlukların yol açtığı farklı ses hadiseleriyle ilgilidir. Talat Tekin bu kelimelerdeki ses olaylarını asli uzunluk belirtisi saymaktadır. Tekin, **“Seslik Deęiřme ve Geliřmeler”** başlığı altında bu kelimelere değinir. **Tunç** kelimesinde asli uzunluğu telafi etmek için **/-n-/** türemesine gidilmiştir. Bu sayede hece açıklığı giderilmiş ve ön seste tonlulaşmaya gerek kalmamıştır: *Türk. tunç, Az. tunç Ş D. Türk. (Jar.) tuç, tūç, Türk. (TTS) tūc > F.* (Tekin, 1995: 159).

Tü kelimesi asli uzunluğu telâfi etmek için yarı ünlü ses olan/-y/'yi tercih etmiştir. Uzun ünlülerin kendinden önce ya da sonra ikinci bir ünlü veya yarı-ünlü türetmeleri birçok dilde görülmektedir (Tekin 1995: 123). Yarı ünlüler, ses tellerinde meydana gelen hafif büzüşmeyle ünlülerden ayrılırlar. Dillerdeki belli başlı yarı ünlüler şunlardır: **ı, r, v, y, ğ, h** (Karaağaç, 2012: 47). **Tüy** kelimesi, son sesinde bulunan yarı-ünlüyle açık bir hece gibi algılandığı için ön seste tonlulaşmaya ihtiyaç duymamıştır. Benzer durum **tüj** kelimesinde de görülmektedir. Bu kelimenin sonundaki /-ğ/ > /-ğ̄/ değişimi, uzun ünlü kısılırken ihtiyaç duyulan ön sesteki tonlulaşmayı azaltmış ve istisnai kelimelerden birini ortaya çıkarmıştır.⁶

Keklik ve **tosun** kelimelerinin etimolojik özellikleri ilk hecede asli uzunluk taşıdıkları hâlde tonlulaşmaya neden gitmediklerini ortaya koymaktadır. **Keklik** kelimesi hakkında yapılan etimolojik açıklamalar şunlardır:

Tr. kek / kik (*yansıma ses*) **ten kek+lik / keklik** (öterken çıkardığı kek / kik yansıma sesinden dolayı) (Eyüboğlu 2004: 394).

Keklik < kek / kak “yansıma” [< *kék(i)+lik] (Gülensoy, 2011: 493).

Tosun kelimesi hakkında yapılan farklı etimolojik açıklamalar şunlardır:

tosun < *tosun* [< *tô “genç, toy, yabancı” +s+(u)n] (Gülensoy, 2011: 921).

tosun, es. tr. *tos* (bk. *tan tos-un / to-sun*... Kök anlamı: *tos vuran, boynuzlarıyla vuran, dövüşen, saldıran. Anlam genişlemesiyle: boğa yavru öküz, enenmemiş boğa. Tossun (güçlü, saldırgan / haşarı Kaş.), tosun (kaba, saygısız, utanmaz, yaban Uyg.)... Toosin, toosin (uyg.). Tosun tay (azgan tay, haşarı tay, Kaş.)* (Eyüboğlu, 2004: 667).

ETü tos-+IN ETü tos- hırçınlık etmek (Nişanyan 2012: 632).

Yansıma seslerden ortaya çıkma ihtimali yüksek olan **keklik** ve **tosun** kelimeleri yukarıda belirttiğimiz ön seste tonlulaşma kuralına aykırılık göstermektedir. Yansıma seslerden türeyen kelimeler Türkçe ses sistemine her zaman uymamaktadır. Tabiattaki birtakım seslerin insanda yarattığı etki, insanların ana dillerinin ses sistemlerine bağlı olarak şekillendirilmiş ve yansıma kelimelere dönüştürülmüştür. Bu yansıma kelimelerden yeni kelimeler türetilmiştir. Bugün ön seste /K-/ ve /T-/ ünsüzünü koruyan ve bazı yansıma seslerden ortaya çıkan kelimeler, Türkiye Türkçesinde bu şekilleriyle kullanılmaya devam etmiştir. Herhangi bir tonlulaşmaya uğramamıştır. Zülfikâr; yansıma kelimelerde /k/ ünsüzünün kullanımıyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunur:

Damak seslerini telaffuz ederken bu seslerdeki takılmaları anlatan adlandırmalarda ince sert damak k sesinden yararlanılmıştır: kekeme, kekele-, kekelevük (çok kekeleyen), kekevi, kek kük et- (lafı ağzında gevelemek. Bunların dışında ses çıkararak gülmeyi anlatan ses yansımalarında da kalın ve ince k seslerinden yararlanılmıştır: kıkır kıkır, kikirde- (gevrek gevrek gülmek), kikire- (kesik kesik gülmek,) vb.”

(Zülfikâr, 1995: 52).

Kemir-, **kişne-** (at için bağırarak), **kiş** (kümes hayvanlarını kovalama ünlemi), **kükre-** gibi taklidi seslerde /k-/ ünsüzü muhafaza edilmektedir. Bu kelimelerde ilk hecede

⁶ Benzer ses değerlerine sahip tığ > dağ değişiminde, ön ses tonlulaşma gerçekleşmiştir.

uzun ünlü yoktur. İlk hecede uzun ünlü taşıyan **kēklik** ve **tōsun** kelimeleri, ses yansımali kelimelerin Türkçe ses sistemine gösterdiği aykırılıkları Oğuz Türkçesinde devam ettirmektedir.

kōrük ve **kō** “ateş” kelimeleri aynı kökten gelen ilk hecesinde uzun ünlü barındıran, ancak ön seste tonlulaşmaya uğramayan ender kelimelerdendir.

kōz “küçük kor parçası” < ***kōz** (T.Tekin) [<***kō-** “yanmak”+**-z**] Krş. ET. köy- “yanmak” (EUTS, 118) < *kō-y- TT.: KÖZ+LEME/LE-) An.ağl.: kōz, koz (Gülensoy, 2011: 561).

kōrük “Ateşi canlandırmak için kullanılan ve açılıp kapandıkça içindeki havayı üfleyen araç... OT. kö:rük (DLT) MA. kövrük; DTü. küvrük; IM. köfrük, küvrük < ET. *kō:y-ir- “yakmak” + -ük (Gülensoy, 2011: 557).

Kökleri aynı olsa da **kō-** (yanmak) fiilinden türeyen **kōmür** ve **kōy-** kelimeleri Türkmen Türkçesi Sözlüğü’nde kısa ünlüdür. **Kō-** (**yanmak**) kökünden türeyen kelimelerde yalnızca asli uzunlukta bir kararsızlık yoktur, benzer kararsızlık ön sesteki tonlulaşmada da görülür. “**Kō-**” (**yanmak**) kökünden türettiğimiz **gözleme**⁷ kelimesinde ön seste tonlulaşma görülürken **kōrük** ve **kō** “ateş” kelimelerinde böyle bir dönüşüm yoktur. “**Kō-**” (**yanmak**), bu kökten türeyen kelimelerdeki asli uzunluklar ve bu kelimelerdeki ön sesteki tonlulaşma kararsızlıkları dikkat çekici ve açıklamaya muhtaçtır.

Tōr “ağ”, **tōz** kelimeleri hakkında ayrıntılı bir etimolojik açıklama bugüne kadar yapılmamıştır. **Tōl-**, **tōn**, **tōr**, **tōz**, **tōd-**, **tōy-** kelimelerinin kökünde bir tō- (girmek, kaplamak, tıkmak, doldurmak, yer turmak,) fiili olmalıdır. Uzun veya vurgulu olan bir ünlü söz içinde kendinden sonra **r**, **l**, **n** türemesine gider (Tekin, 1995: 158). Bu sürekli ünsüzler, birincil uzun ünlünün kısalmışken oluşturduğu etkiyi telafi ederler. **Tōr** kelimesindeki /-r/ sesi bir türeme değildir, bu ses kelimenin gövdesindedir ve birincil uzun ünlünün kısalmışını telafi edecek bir ünsüzdür. Bu yüzden, ön seste tonlulaşmaya ihtiyaç duyulmamıştır.

Tōz ve **tōz-** kelimesi hakkında etimolojik bir açıklama bugüne kadar yapılmamıştır. Bu kelimeler “**sıva**, **sıva-**; **boya**, **boya-**; **tat**, **tat-**” örneklerinin aynısıdır. Bazı Türkologlar tarafından **ortak kök** olarak adlandırılan bu kelimelerin kökü fiildir. Fiilden isim yapım eki /-(I)G/ ile isim şekilleri ortaya çıkmıştır. Bazı ağızlarda ve lehçelerde yaşayan **fiil** + /-(I)G/ isimleri Türkiye Türkçesinde **damak ünsüzlerinin düşmesi** hadisesiyle (Vural, Böler 2012: 104-105) ortak kök olarak değerlendirilmiştir. Bugün Türkiye Türkçesinde örneklerine rastlanmadığımız **tōz-** (**fiil**) + - (**ı**)ğ şekli zamanla sondaki damak ünsüzlerinin aşınması ve düşmesiyle **tōz** olmuştur. Kelime sondaki /-ğ/ > /-ğ/ değişimi, uzun ünlünün kısalmışında görülen ön sesteki tonlulaşma ihtiyacını azaltmıştır. Benzer bir durum **tât-ıg** “tat” isminde de görülür, ancak bazı Anadolu ağızları, Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi **tōz** isminde gösterdiği ön seste tonlulaşmama kararlılığını, **tat** > **dat** kelimesinde göstermemiştir.

⁷ Sacda pişirilen hamur işi, < kōz+le-me [<*kōz “kor hâlinde ateş”] (Günay 2011: 391)

6. /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ Tonlulaşmasında Diğer Dillerin Etkisi

Ön seste tonlulaşma hadiselerinde diğer dillerin etkileri bugüne kadar kesin olarak kanıtlanmamıştır. Oğuz Türkçesinde ön sesteki tonlu ve tonsuz şekillerin varlığı hususunda temelde iki görüş mevcuttur:

a. Tonsuz şeklin devamında Kıpçak Türkçesi tesiri

b. Tonlu şeklin ortaya çıkmasında Fars dilinin tesiri

Oğuz Türkçesinde ön seste tonlulaşma hadisesi, birincil uzun ünlü taşıyan kelimelerde başlamış ve zamanla birincil uzunluklar gözetilmeden /K-/ ve /T-/ ile başlayan Türkçe kelimelerin genelinde bir tonlulaşmaya dönüşmüştür. Oğuz Grubu Türk lehçelerinde ön seste görölmesi gereken tonlulaşmaların bazı kelimelerde olmamasında, özellikle Anadolu ağızlarında ön seste /k-/ ve /t-/ şekillerinin tercihinde, Kıpçak Türkçesi etkilidir. Eski Anadolu Türkçesinde ve bugün Anadolu ağızlarında tespit edilen ön seste görölün tonlu / tonsuz kullanım ikiliklerinin bir sebebi yine Kıpçak Türkçesidir.

Moğol istilası sırasında Anadolu'ya yoğun Kıpçak ve Doğu Türkü göç etmiştir. Bu istila sonucunda baskılara direnemeyen Oğuz grupları Batı Anadolu'ya kaymış, böylece Batı Anadolu Türkleşirken, Moğollar istila ettikleri yerlerdeki hâkimiyeti sağlamak için Karadeniz, Doğu ve Orta Anadolu'ya yoğun Kıpçak ve Doğu Türkü yerleştirmiştir. Bugün dahi ağızlarda tespit edilen bazı Doğu Türkçesi özellikleri bu göçler sebebiyle oluşmuştur

(Erdem, 2006: 103).

Eker; Farsça ile Türkçe arasında evrensel ve rastlantısal benzerliklerin ve yakınlıkların yanı sıra, başlangıcı İslam öncesi dönemlere uzanan uzun süreli temaslar sonucunda, farklı dil bilimsel düzeylerde ortaya çıkan çok sayıda tipolojik yakınlulaşmaların olduğunu söyler. Söz başında ikincil /d/, /p/ ve /g/ seslerinin bulunabilmesinde Farsçanın katkısı olabileceğini düşünür (Eker, 2008c: 373-374). *Farsçada kaf, yalnızca alınma sözlerle sınırlı kalmış, söyleyişte geyn (Tür. gayın) ile birleşmiştir* (Eker, 2008: 373-374). Farsçanın tonlu şekli tercihi, benzer bir şekilde Oğuz Türkçesinde de görölmemektedir. Oğuz Türkleri, kendi ses özelliklerine uymayan **kaf, ayın ve gayınlı** kelimeleri kendi söyleyişine yakın seslere dönüştürmüştür. Ön seste tonlulaşma temayülünde Oğuz Türkçesinin Farsçadan etkilendiği hakkında bu güne kadar bir çalışma yapılmamıştır; ancak Türkçe ve Farsçanın birçok yönden birbirini etkilediği bir gerçektir. Kâşgarlı Mahmut, o dönemde Türklerin Farslardan etkilendiğini şu sözlerle dile getirir:

En fasih (doğru) dil, bir dilden başka dil bilmeyen, Farslara karışmamış olan ve başka ölkelere gitmeyi âdet hâline getirmemiş bulunanların dilidir. Biri iki dil biliyorsa ve şehir halkıyla karışmışsa onun dili zayıflar. Sogdak, Kençek, ve Argular gibi... Dillerin en hafifi Oğuzlarındıdır. En doğrusu; Yagma ve Toxsılar ile tâ Uygur şehirlerine kadar Etil, Yamar, Ertiş, İla vadilerinde oturanlarındıdır. En fasihi ise Hâkaniye (Karahanlı) hanlarının ve onlarla münasebette olanlarındıdır

(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 10-12).

Kâşgarlı'nın bu ifadelerinden, devlet dili olarak Farsçayı kullanan Oğuz Selçuklularının Karahanlılar kadar “düzgün ve yanlışsız söyleyen” bir boy olmadığı anlaşılmaktadır (Eker, 2008b: 74). Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti zamanında *Mezopotamya, Anadolu ve İç Asya boylarına kadar geniş bir coğrafyada hüküm süren ve Fars ve Araplarla diğer Türk boylarından daha fazla iletişim içinde olan Oğuz Türklerinin,*” bir dilden başka dil bilmeyen, Farslara karışmamış olan ve başka ülkelere gitmeyi âdet hâline getirmemiş bulunan bir Türk boyu olduğunu da düşünemeyiz (Eker 2008a: 169-155).

Oğuzlar; Arap ve Fars kültüründen etkilenmiştir ve bu diller arasında birçok kelime alışverişi olmuştur. Alıntı kelimeler girdiği dilin ses ve anlam özelliklerine göre yeniden yoğrulmuş ve o dil tarafından sahiplenilmiştir. Bu kelimeler Türkçe kurala göre telaffuz edilirken yabancı asıllı kelimedeki *uzun ünlüyü kısaltma, kelimeyi ünsüz uyumuna sokmaya çalışma, Türkçede karşılığı olmayan bir sesi yakın seslere çevirme* yollarına başvurulmuştur.

Türkçe bir kelimedede ilk ses dışında ender görülen birincil uzunluklar, Arapça ve Farsçada daha fazladır. Arapça ve Farsçaya ait sözlükler tarandığında ilk sesteki uzun ünlü sayısının kelime kadrosuna oranla daha az olduğu görülecektir.⁸ Bunun için, alıntı kelimelerde rastlanan uzun ünlüler birçok ağız ve lehçede kısalmıştır:

tâze > taze, kenâr > kenar, tenhâ > tenha

Türk topluluklarının Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçeleştirme çabaları birbirinden farklı olmuştur. Arapçanın din dili olması sebebiyle Türkiye Türkçesinde Arapça kökenli kelimelerde Farsça kelimelere göre daha titiz davranılmış, böylece Arapça kelimelerde daha az ses hadisesi meydana gelmiştir (Zülfikar, 1996: 1092). Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde ön seste tonlulaşma veya tonsuz şeklin muhafazası, tıpkı Türkçe kelimelerde olduğu gibi düzensizdir. Türkiye Türkçesinde yer alan Farsça kelimelerde ön seste tonlulaşma ve tonsuzlaşma hadiselerini görmek mümkündür. Türkçe kelimelerde ön seste tonlulaşma yöntünde bir değişim olurken Farsça kelimeler iki yönlü bir değişim yaşamıştır. Özellikle, /d-/ > /t-/ değişimi ve /g-/ > /k-/ değişimi oldukça dikkat çekicidir. Ön seste tonsuz şeklini muhafaza eden veya Türkçeye geçerken ön seste tonsuzlaşan Farsça kelimelerde, ünsüz uyumu etkilidir. Türkçe bir kelimedede karşılıklı ünsüzlerden tonlular tonlularla, tonsuzlar tonsuzlarla yan yana gelebilir. Tonsuz ünsüzler kelime içinde tonsuz ünsüzler dışında tonsuz karşılığı olmayan tonlu ünsüzlerle yan yana bulunabilir (Ergin, 1999: 76). Bu uyum sadece yan yana gelen ek ünsüzlerinde kendini göstermemektedir. Türkçe kelimelerin ünsüz sıralanışında da etkili olmaktadır. Birçok yabancı asıllı kelime bu uyuma sokulmuştur. Alıntı kelimenin Türkçeye hangi ağız veya boy vasıtasıyla ve ne zaman geçtiği de ön seste tonlulaşma hadisesini etkilemektedir. Aşağıdaki Farsça kelimelerde ön seste tonlulaşmanın tersi olarak /d-/ > /t-/ ve /g-/ > /k-/ değişimi mevcuttur:

tane (<dâne), tarçın (<dârçîn), tef (<def), terzi (<derzi), teskere (<deskere), testere (<dest+erre), testi (<desti), tezgâh (<dest+gâh), tezgâhtar (<dest+gâh+dâr), tortu (< durdi

⁸ bk. Kanar, Mehmet (2013), Farsça Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul., Kanar, Mehmet (2009), Arapça Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul.

kâh (<gâh), *kavga* (<ğavğa), *kil* (<gil), *kilim* (<gilim), *kireç* (gireç), *koza* (<ğûze), *kösele* (<gosâle), *köşe* (güşe), *kükürt* (<gügird), *kümbet* (<gunbed), *küstah* (<gustâh) (Dursunoğlu 2009: 138).

Arapçadan alınan kelimelerdeki ق (k-) dil kökünde çıkarılan çok kalın, son derece tok ve Türkçe karşılığı olmayan bir sestir. Türkçede ق sesi yerine umumiyetle /K/ yahut /G/ sesleri çıkarılmaktadır. ك ise dilin orta tarafının kabarak ön damağa teması ile çıkarılan Türkçedeki /k/ sesinden biraz daha kalın bir sestir (Aydın 2010: 329). Türkçedeki karşılıklarına göre biraz daha boğaza yakın telaffuz edilen bu seslerin dilde en az çaba kanunu gereği tonlulaşmaya uğradığı açıktır. Bu sebeple, Türkiye Türkçesi ağızlarında, Doğu kökenli sözcüklerde ön seste tonlulaşma örnekleri çok fazladır:

/k-/ > /g-/ : *kelepçe* > *gelepçe*; *kervan* > *gervan*
 /k-/ > /ğ-/ : *kabir* > *ğabir*; *kahpelik* > *ğahbalık*; *kalem* > *ğalem*; *kaul* > *ğaul*; *kadar* > *ğadar*, *ğadıra*; *kader* > *ğader*; *kafa* > *ğafa*; *kale* > *ğale*; *kahve* > *ğehve*, *ğāve*; *kalleş* > *ğalleş*; *karanfil* > *ğaranfil*; *kırmızı* > *ğırmızı*; *kısmet* > *ğısmet*; *kıyâmet* > *ğıyâmet*; *kurabiye* > *ğurabiye*; *kurban* > *ğurban*

(Küçük 2013: 44-45).

Arapça ve Farsçadan Türkçeye giren kelimelerde rastlanan seslerden biri de ط ünsüzdür. Dil ucunun üst dişlerin iç tarafına bastırılıp kaldırılmasıyla çıkarılan ط, kalın dolgun bir T sesidir ve bazen yanlılıkla kalın bir D sesi olarak telaffuz edilebilmektedir. Alıntı kelimelerdeki /K-/ ve /T-/ seslerindeki tonlulaşmalar Oğuz Türkçesinin ön sesteki tonlulaşma eğilimi kadar, bu seslerin asıl söylenişlerinin zorluğuyla alakalıdır.

t- > *d-* : *tarafında* > *darafında* (Küçük, 2013: 44-45).

Sonuç

11. yüzyıldan sonra Anadolu'ya yerleşen Oğuzların farklı ağız özellikleri, Oğuz dışı Türk boylarının Anadolu'ya yerleşmeleri, bu Türk boylarının tarih içinde bölgedeki etnik gruplarla bağlantılarının olması, bugün Anadolu'da birbirinden farklı ağızların oluşmasında etkili olduğu gibi, /K-/ > /G-/ ve /T-/ > /D-/ ses değişimlerinde ikiliklere yol açmıştır. Böylece göç / köç, tuz / duz, tat- / dat- vb. kullanımlar ortaya çıkmıştır.

Oğuz Türkçesinde ön seste /k-/ > /g-/ ve /t-/ > /d-/ tonlulaşması, ilk hecedeki birincil uzun ünlünün kısalması sonrasında ilk hecedeki ton gücüne bağlı olarak gerçekleşir. İlk hecedeki asli uzunluklar kısalırken uzun ünlünün ton gücü ilk sese kayar. Böylece kelime başındaki tonsuz ünsüz tonlulaşır. Başlangıçta sadece uzun ünlülü kelimelerin ilk seslerinde ortaya çıkan ön ses tonlulaşma hadisesi, daha sonraları Oğuz grubu lehçelerinin gelişim sürecine bağlı olarak genelleşmiştir. Bugün Oğuz Türkçesinde, ilk hecede asli uzunluk taşısın taşınmasın, birçok kelime önde seste tonlulaşma yolunda bir eğilim söz konusudur. Oğuz Grubu lehçe ve ağızlarında ön seste tonlulaşmaya ihtiyaç duymayan bazı ortak kelimeler bu genel eğilimin dışında kalmıştır. Anadolu ağızları, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde ön seste /K-/ ve /T-/ taşıyan ve **ortak telaffuz şekli gösteren** Türkçe kelimelerin büyük bir kısmının kök veya gövdesinde **Ana Türkçe döneminde uzun ünlü yoktur.**

Ön seste tonlulaşma ya da tonsuz ünsüzün muhafazasında, ilk hecede birincil uzun ünlünün varlığından başka etkenler de söz konusudur. Bazı kelimeler sesteşlikten doğacak karışıklığı önlemek için ön seste tonlulaşmamıştır. Kendi içinde bir tutarlılık gösteren bazı kelimeler müşahhas nesne adı anlamı kazanıp kalıplaşmış, bu sebeple ön seste yine tonlulaşmamıştır. Yabancı asıllı kelimeler ve kaynağını yansıma seslerden alan kelime kök ve gövdeleri ön seste tonlulaşmaya aykırılık göstermektedir.

İlk hecesinde uzun ünlü taşısa da ön seste tonsuz ünsüzünü muhafaza eden sınırlı sayıda Türkçe kelime mevcuttur. Bu istisnai örnekler şunlardır:

kėklik, kėruk, kėse, kėsek, kėz “ateş”, **tėz** “asıl, esas”, **tũ** “tüy”, **tũn** “gece”, **tāpan** “taban”, **tāř, tāř-, tāt-, tōr** “ağ”, **tōsun, tōz, tōz, tũç** “tunç”, **tũđ, tũz**.

Ön seste tonlulaşmaya aykırılık gösteren bu Türkçe kelimelerin bir kısmı; Anadolu ağızları, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde tonlulaşmıştır. Bazılarında ise; asli uzunluğu telafı yollarından ünsüz türemesi ve ünsüz ikizleşmesi devreye girmiştir.

Araştırmacılar, Oğuz Türkçesinde ön sesteki tonsuz şeklin devamında Kıpçak Türkçesi tesiri, tonlu şeklin ortaya çıkmasında Fars dilinin tesiri üzerinde durmaktadır. Dilimize Farsçadan giren kelimelerde ön seste tonlulaşmada ikili kullanımlar dikkat çekmektedir. Bu dillere ait kelimelerde iki yönde de ses değişimine gidilmiştir. Bu sebeple Farsçanın Oğuz Türkçesini ön seste tonlulaşma yönünde etkilediğine dair görüş, henüz kanıtlayıcı verilere sahip değildir. Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerde görülen ön sesteki tonlulaşmada ك ق ط seslerinin söyleniş zorluğu ve Oğuz Türkçesinin tonlulaşma yönündeki eğilimi etkili olmuştur.

Kaynaklar

- Akca, Hakan (2007). “Eski Anadolu Türkçesinde Kelime Başı T- / D- Meselesi”. *Türkbilig*, 2017/34, 7-24.
- Arat, Reşit Rahmeti (1951). *Atebetü'l-Hakayık*. İstanbul: Ateş Basımevi.
- Arat, Reşit Rahmeti (2008). *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Argunşah, Mustafa. Yüksekaya, Gülden Sağol (2017). *Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları
- Atmaca, Emine (2013). “Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Eşgösterenlilik”. *Dil Araştırmaları*, Sayı: 12, 117-138.
- Aydın, Tahirhan (2010). “Arapça ve Türkçe’de Sesler –Karşıtsal Çözümleme”. *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 44, 321-334.
- Banguoğlu, Tahsin (2005). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- Baskakov, N. A. (2006). *Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Ses Bilimi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Başdaş, Cahit (2007). “Türkiye Türkçesinde Asli Uzunluk Belirtileri”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Osman Literature and History of Turkish or Turkic Osman Nedim Tuna Armağanı*, (Ed. Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN-Dr. Tuna Armağanı Mehmet Dursun ERDEM), Volume 2/2, 89-101.
- Buran, Ahmet, Alkaya, Ercan (1999). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Türkiye ve Türk Dünyası İktisadî ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Coşkun, Mustafa Volkan (2007). “Standart Türkçede Ses Olaylarının Sebep-Sonuç İlişkisi Çerçevesinde Yeniden Sınıflandırılması”. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 347-368.
- Coşkun, Volkan (2008). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dursunoğlu, Halit (2009), “Türkiye Türkçesindeki Farsça Sözcükler ve Kullanım Şekilleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2009 13 (1): 131-142*.
- Eker, Süer (2008a). “Divanü Lügati’t-Türkte “İranlı” Kavramı”. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni. Kaşgarlı Mahmut ve Dönemi*, 153-169.
- Eker, Süer (2008b). “Türk-İran İlişkilerinde Divânü Lügâti’t-Türk’ün Tanıklığı”. *Journal of Academic Studies Kâşgarlı Mahmut Özel Sayısı*, 70-85.
- Eker, Süer (2008c). “Türkçe-Farsça İlişkilerine Ses, Biçim ve Tümcebilgisi Düzeylerinde Eşzamanlı Genel Bir Bakış”. *Essays on Turkish Linguistics. ICTL2008. The International Conference on Turkish Linguistics Proceedings*. Harrassowitz Verlag Wiesbaden: Antalya, 373-382.
- Ercilasun Ahmet B., Akkoyunlu, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Divânü Luğâti’t-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK.
- Erdem, Mehmet Dursun (2006). “Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar”. *İlmî Araştırmalar*. Sayı 22, 83-110.
- Ergin, Muharrem (1981). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: Ebru Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1999). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Eyüboğlu, İsmet Zeki (2004). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Sosyal Yayınları. İstanbul:
- Gülensoy, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*. Ankara: TDK.
- Gülensoy, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü O-Z*. Ankara: TDK
- Güner, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Güven, Meriç (2015). “Türkçede Kendi Zamiri ve Kendi Zamiri İle Oluşmuş Kelime Öbeklerinin Kuruluş Biçimi”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/4, 341-356.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Kanar, Mehmet (2009). *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2013). *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Kara, Mehmet (2007). *Türkmen Türkçesi. Türk Lehçeleri Grameri*. (Ahmet Bican Ercilasun ed.) içinde (ss. 231-290). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013). *Çağatayca El Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaca, Veysel İbrahim (2016). “Ötümlüleşme Kavramı ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Ötümlüleşme”. *ZFWT Vol. 8, No. 3*, 369-390.
- Karahan, Leyla (2014). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK.
- Kartallıoğlu, Yavuz, Yıldırım, Hüseyin (2007). *Azerbaycan Türkçesi. Türk Lehçeleri Grameri*. (Ahmet Bican Ercilasun ed.) içinde (ss. 171-230). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1953). “Batı Anadolu Ağızlarında Asli Vokal Uzunlukları Hakkında”. *TDAY Belleten*, 197-203.
- Korkmaz, Zeynep (2005_a). “Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Zeynep (2005_b). “Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Zeynep (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: TDK.
- Köktekin, Kâzım (2008). *Eski Anadolu Türkçesi. Erzurum: Fenomen Yayınları*.
- Küçük, Murat (2013). “Anadolu Ağızlarındaki Doğu Kökenli Sözcüklerin Ses Bilgisi Açısından Görünümleri -Ünsüzler-“. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 20, 39-78.
- Nişanyan, Sevan (2012). *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Sağır, Mukim (2002). “Ses Olayları Bakımından Anadolu Ağızları”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Erzurum, 1-7.
- Semedli, Elza (2012). “Asli Uzunlukların Azerbaycan Türkçesindeki Fonetik ve Semantik İzleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Cilt: 5 Sayı: 20, 127-132.
- Şahin, Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarama Sözlüğü II* (2009). Ankara: TDK.

- Taş, İbrahim (2008). “Eski Anadolu Türkçesinde Ünsüz Ötümlüleşmesi ve Bununla İlgili Bazı Sorunlar”. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 20-25 Ekim 2008, Ankara: TDK.
- Tekin, Şinasi (1974). “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde “Olga-Bolga” Sorunu”. *TDAY Belleten - 1973-1974.*, 59-157.
- Tekin, Talat (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi-18*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV* (2009). Ankara: TDK.
- Vural, Hanifi, Böler, Tuncay (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yüksel, Cem (2010). *Türkçede Ünsüz Ötümlülüğünün Sesbilgisel Çözümlemesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Zülfikar, Hamza (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: TDK.
- Zülfikar, Hamza (1996). “Doğu Kökenli Kelimelerin İlk Hecelerindeki Uzun Ünlülerin Kısalması”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C:1996/I, S:532, 1083-1094.